

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів

У статті висвітлено питання, що стосуються актуальної проблеми формування і удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів на уроках української мови. Розглянуто аспекти розвитку мовленнєвих навичок спілкування, які знайдуть застосування у всіх сферах життя, формування мовленнєвих здібностей учнів початкових класів, форми реалізації комунікативно-мовленнєвого підходу навчання молодших школярів української мови. Доведено, що за умови доцільного добору комунікативних вправ, створення ситуацій, що стимулюють вільне висловлювання, забезпечується природна комунікативність мовлення учнів та успішний розвиток умінь спілкуватися; відзначено, що мовно-мовленнєвий курс навчання української мови в початкових класах вимагає засвоєння учнями мовної системи для організації мовленнєвої діяльності, а найголовніше – для формування у них комунікативних умінь і навичок; наголошено, що мовленнєва діяльність має бути в центрі уваги учителів початкових класів на кожному уроці.

Ключові слова: мовлення, мовленнєві та комунікативні уміння, комунікативна компетентність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відродження національної школи і реформування освіти в Україні є вимогою часу. Цей процес зумовлений змінами у суспільно-політичному житті і засвідчений «Законом про освіту», «Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI століття)», «Концепцією мовної освіти».

Глобалізаційні тенденції розвитку сучасного суспільства становлять нові вимоги перед освітою, що відіграє вирішальну роль у становленні молодої людини.

Концепція навчання державної мови в школах України націлює нас на те, що розбудова української національної школи має здійснюватися з урахуванням принципів державної освітньої політики, зокрема гуманізації та демократизації, а також найширшого впровадження в освітній процес державної мови. Нині посилилась увага до української мови та її вивчення насамперед тому, що вона, отримавши статус державної, розширює своє функціонування в різних сферах суспільної діяльності.

Мета вивчення мови полягає у становленні духовно багаті особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно доцільно користується виражальними засобами мови, її типами, стилями, жанрами, формами в усіх видах мовленнєвої діяльності, орієнтується в постійно зростаючому інформаційному потоці, umie самостійно навчатися і самовдосконалюватися.

Педагогічне значення процесу навчання молодших школярів української мови полягає в тому, що вона для них є не лише об'єктом вивчення, а й найважливішим засобом засвоєння всіх інших предметів шкільного курсу. Тому оволодіння учнями початкових класів рідною мовою – головна умова й засіб їхнього мовленнєвого розвитку та інтелектуального зростання, які забезпечують готовність здобувати сучасну подальшу освіту.

Користуючись мовою, як засобом пізнання та комунікації, людина слухає, говорить, читає, пише. Отримання інформації здійснюється шляхом аудіювання та читання; передача – говоріння та письма.

Як стверджує Л. Калмикова, формування комунікативно-мовленнєвих умінь – одна з основних проблем сучасної методики навчання мови, оскільки «відсутність належної кореляції між теоретичними знаннями і практичними мовленнєвими вміннями позначається на кількісних і якісних характеристиках мовлення, породжує різного типу мовленнєві помилки й недоліки» [1, с. 14].

Дослідження та практика педагогічної науки засвідчили, що безпосередньо формуванню навичок мовленнєвої готовності, як компоненту комунікативної компетентності, за всіма аспектами приділяється недостатньо уваги, хоча саме роки

навчання в початковій школі є періодом активного мовленнєвого зростання. Актуальність теми зумовлюється потребою виховувати гармонійно розвинену особистість, здатну вільно висловлювати свої думки, підтримувати доброзичливі стосунки, вшановувати традиції української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За Державним стандартом освіти та програмою для загальноосвітніх закладів 1-4 класів, головною метою навчання української мови є розвиток комунікативної компетентності, яка має забезпечити учням здатність користуватися українською мовою як засобом усного і писемного спілкування, пізнання, сприйняття культурних цінностей.

Вивченням проблеми здатності учнів оволодівати мовленнєвими вміннями займалися вчені А. Богуш, Л. Паламар, Є. Тихеева, Л. Щерба та ін. Проблема розвитку мовленнєвотворчої діяльності як розвитку комунікативної компетентності розкривається у працях О. Леонтьєва, І. Синиці, Т. Ушакової та ін. Вона ґрунтується на уявленні про структуру мовленнєвої діяльності та різноманітні психофізіологічні механізми породження мовлення, якими забезпечується вироблення необхідних його якостей.

На комунікативну спрямованість уроків рідної мови і мовлення вказують А. Багмут, В. Бадер, Л. Варзацька, В. Горбачук, І. Гудзик, Г. Коваль, Д. Кравчук, М. Наумчук, Л. Паламар, М. Пентелюк, К. Пономарьова, В. Трунова, О. Хорошковська, Г. Шелехова.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні необхідності формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкових класів на основі вивчення мовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Основна мета навчання української мови – формування й удосконалення умінь і навичок оволодіння мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності молодших школярів. Учителю початкових класів має підвести учнів до усвідомлення того, що вони мають говорити й писати так, щоб це було зрозумілим для інших, що існують правила (норми), яких необхідно дотримуватися у своїй мовленнєвій діяльності.

Проблема розвитку мовлення молодших школярів, формування й удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь – одне з основних завдань учителя початкових класів. Комунікативно-мовленнєві вміння – вміння, необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в умовах міжособистісної взаємодії, тобто в різних ситуаціях спілкування: з різною метою, в різних умовах, з різними співрозмовниками [3, с. 12].

На уроці основна увага зосереджується на мовленнєвій діяльності учнів. Одночасно молодшими школярами засвоюється мовний матеріал і формуються їхні мовно-мовленнєві вміння та навички. Навчання відбувається безпосередньо через спілкування. Ось чому так важливо розвивати мовлення, працювати постійно й цілеспрямовано. Адже без добре розвиненого мовлення немає справжніх успіхів у навчанні, немає спілкування [2, с. 57].

Розвиток мовлення є провідним завданням під час навчання молодших школярів української мови. Уміння порівнювати, класифікувати, систематизувати, узагальнювати мовні явища формуються через застосування знань з мови у різних видах мовленнєвої діяльності. Опанування мовленнєвою діяльністю здійснюється в процесі навчання на комунікативній (мовленнєвій) основі, яка включає слухання, говоріння, читання і письмо.

Переступаючи поріг першого класу, діти володіють розмовно-побутовою мовою, їхній лексичний словничок переважно бідний. Невміння зв'язно висловлювати свої думки, неправильна вимова слів, помилки в усному та писемному мовленні створюють дискомфорт у процесі спілкування з дорослими та однолітками, не дають учневі можливості в повній мірі розкрити свої здібності і задатки, проявити себе як особистість.

Уроки української мови надають великі можливості для ознайомлення учнів з найважливішими правилами усного та писемного мовлення і спілкування. Школярів

необхідно вчити стежити за розвитком думки, адекватно приймати емоційно-оцінну інформацію; помічати в тексті слова, найбільш важливі для розуміння висловлювання; усвідомлювати значення загального тону, тембру, темпу, сили голосу. Розвиток уміння уважно слухати, розуміти прослухане, виконувати після одного прослуховування певні завдання відбувається не тільки на матеріалі зв'язних (діалогічних і монологічних) висловлювань, а й на матеріалі, складеному з окремих одиниць різних мовних рівнів. У роботі з аудіювання, як правило, використовують фронтальні види роботи; для неї плануються завдання, виконання яких не вимагає від учня усних чи письмових висловлювань. До таких завдань належать: виконання дії, описаної у тексті, малюнок за текстом; вибір із пропонуванних відповідей правильного варіанта відповіді на запитання до тексту тощо.

Формування, розвиток навичок мовленнєвої діяльності передбачає роботу над побудовою діалогічних і монологічних висловлювань. Мається на увазі переказ готових текстів і побудова своїх висловлювань на основі прочитаних чи прослуханих творів, переглянутих фільмів, розповідей родичів, знайомих про ті чи інші події, про випадки із повсякденного життя школярів. Необхідно пропонувати учням складати усні та письмові висловлювання з безпосередньо комунікативною метою (запрошення, вітання, оголошення, вибачення тощо). Ця робота виконується учнями самостійно або з опорою на різні допоміжні матеріали, пропонувані вчителем: план, ключові слова, словосполучення, речення, початок чи кінець висловлювання, малюнок чи серія малюнків.

Важливо, щоб в організації мовленнєвої діяльності учнів на уроках склалися такі ситуації, які спонукали б їх до говоріння. З цією метою використовуються сюжетно-рольові ігри, в яких умовно визначається місце дії (у класі, автобусі, парку, магазині), співрозмовник (товариш, молодший брат, мама, гість з іншого міста, села), мета висловлювання (про щось розповісти, повідомити, переконати).

У розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення доцільно широко використовувати роботу в парах і невеликих групах, яка дає можливість висловлюватись більшості учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам культуру спілкування, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні слухати співрозмовника, призупинити своє мовлення, щоб дати можливість іншому, погоджувати свої репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження в такій формі, щоб нікого не образити.

Розвиваючи писемне мовлення молодших школярів, учитель має заохочувати їх записувати свої думки, враження, писати про те, що їх справді хвилює. Важливим фактором є така організація роботи, за якої у того, хто робить записи, були б зацікавлені читачі або слухачі, готові обговорити написане (передусім його зміст, а не огріхи в побудові речень, правописі). При цьому необхідно вчити школярів удосконалювати, виправляти, переписувати свої роботи.

На уроках української мови вчитель має створювати умови для свідомого засвоєння учнями понять світоглядного характеру: мови і дійсності, мови і мовлення, мови і мислення; допомагати учням осмислювати власну мовленнєву практику; розвивати інтерес незнайомих слів, точність, доцільність та естетичність мовлення; виховувати почуття мовленнєвого етикету. Мовленнєвій діяльності на уроці вчитель має відводити більше половини часу, вміло поєднувати розвиток мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь учнів. Якщо уявити собі, як відбувається засвоєння української мови молодшими школярами, то можна накреслити таку послідовність: знання – частково мовленнєві уміння – мовленнєві уміння і навички – комунікативні уміння.

Кожен із структурних компонентів відпрацьовується не сам по собі, а у взаємозв'язку з іншими, у поданій послідовності. Адже якщо говорити про свідоме оволодіння українською мовою (а саме це має забезпечувати школа), то, звичайно, треба розпочати зі знань. Так, учні, одержавши знання про те, що, наприклад, в українській мові

звуки [o], [a] вимовляються чітко, одразу ж під керівництвом учителя починають вправлятися у вимові слів із цими звуками (*роса, коса, молоко*). Так відпрацьовуються частково мовленнєві уміння, які мають перерости в наступні – мовленнєві. Останні формуються також на базі відповідних вправ на рівні побудови окремих висловлювань. Однак їх реалізація неможлива без граматичних умінь, що також є частково мовленнєвими і теж мають відпрацьовуватись у процесі уроку.

Формування комунікативних умінь, тобто умінь спілкуватися, насамперед вести діалог на основі одержаних знань і початкових умінь, також має відбуватися на кожному уроці. Так само комплексно слід підходити і до формування умінь писемного мовлення. Тут необхідний зв'язок між читанням і розвитком мовленнєвих і комунікативних умінь, а також письмом і зазначеними вміннями.

Мовленнєві уміння – це здатність мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Ці вміння включають удосконалення звуковимови і культури мовлення, роботу над збагаченням, уточненням і активізацією словника, опанування граматичного ладу мовлення. Мовленнєві уміння тісно пов'язані з навичками, що являють собою способи реалізації комунікативних дій. Комунікативні уміння формуються під час роботи над усним і писемним мовленням і вдосконалюються на основі знань граматичної і стилістичної основ мови. Вони забезпечують розвиток власне мовленнєвих умінь: орієнтацію в умовах, змісті висловлювання, формі його викладу; групування зібраного матеріалу, визначення послідовності частин тексту, виділення слів, важливих для висловлювань; удосконалення власного тексту.

Таким чином, навчання української мови потребує комунікативного спрямування, щоб діти в процесі навчально-мовленнєвої практики навчалися використовувати мову, засоби спілкування для побудови усних і писемних висловлювань у певному стилі, враховуючи обставини мовлення. Суттю комунікативної спрямованості навчання рідної мови є формування в учнів умінь розв'язувати комунікативні завдання з метою оволодіння спілкуванням.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, розвиток мовлення, формування комунікативної компетентності необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це, в свою чергу, допомагає особистісному розвитку учня. Набуті учнями в початкових класах знання, особистісні якості, пов'язані з формуванням комунікативно-мовленнєвих умінь, стануть фундаментом для подальшого навчання, виховання, розвитку самовираження, значною мірою зумовлять практичну, громадську, професійну діяльність у майбутньому, адже мовленнєвий розвиток – необхідна умова життєдіяльності школяра.

Джерела та література

1. Калмикова Л. О. Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: психолінгвістичний та лінгвометодичний аспекти: [Навчальний посібник] / Л. О. Калмикова. – К.: НМЦВО, 2003. – 253 с.
2. Лещенко Г. П. Комунікативні завдання на уроках мови. 4 клас / Г. П. Лещенко, Л. І. Іванова. – К.: Шк. світ, 2009. – 128 с.
3. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного мовлення першокласників в умовах російсько-української двомовності / Н. Притулик // Поч. шк. – 2004. – №6. – С.12-15.

References

1. Kalmykova L. O. Formuvannja movlennjevyh umin' i navychok u ditej: psyholingvistycznyj ta lingvometodychnyj aspekty: [Navchal'nyj posibnyk] / L. O. Kalmykova. – K.: NMCVO, 2003. – 253 s.
2. Leshhenko G. P. Komunikatyvni zavdannja na urokah movy. 4 klas / G. P. Leshhenko, L. I. Ivanova. – K.: Shk. svit, 2009. – 128 s.

3. Prytulyk N. Formuvannja umin' ukrai'ns'kogo komunikatyvnogo movlennja pershoklasnykiv v umovah rosij's'ko-ukrai'ns'koi' dvomovnosti / N. Prytulyk // Poch. shk.– 2004. – №6. – S.12-15.

Ткачук О. С. Формирование коммуникативно-речевых умений учащихся начальных классов. В статье освещены вопросы актуальной проблемы формирования и совершенствования коммуникативно-речевых умений младших школьников на уроках украинского языка. Рассмотрены аспекты развития речевых навыков общения, которые найдут применение во всех сферах жизни, формирования речевых способностей учащихся начальных классов, формы реализации коммуникативно-речевого подхода к обучению младших школьников украинскому языку. Доказано, что при условии целесообразного отбора коммуникативных упражнений, создания ситуаций, стимулирующих свободное высказывание, обеспечивается естественная коммуникативность речи учащихся и успешное развитие умений общаться; отмечено, что коммуникативно-речевой курс обучения украинскому языку в начальных классах требует усвоения учениками языковой системы для организации речевой деятельности, а самое главное – формирование у них коммуникативных умений и навыков; отмечено, что речевая деятельность должна быть в центре внимания учителей начальных классов на каждом уроке.

Ключевые слова: речь, речевые, коммуникативные умения, коммуникативная компетентность.

Тkachyk O. S. Formation of communicative language skills pupils of primary school. In the article the question concerning the actual problems of formation and improvement of speech and communication skills, younger pupils at the lessons of Ukrainian. The aspects of speech communication skills that will be used in all areas of life, the formation of speech abilities of primary school pupils, forms of implementation, speech and communicative approach teaching primary school children Ukrainian language. Proved that if the appropriate choice of communication exercises, creating situations that encourage free expression, provided a natural communicative speech students and successful development skills to communicate; noted that language and speech training Ukrainian language in elementary school requires students mastering the language system for the organization of speaking, and most importantly - for the formation of their communication skills; stressed that the speech activity must be the focus of primary school teachers in every classroom.

Key words: speech, speech and communication skills, communicative competence.